

Kaijus Ervasti

Tuomioistuimet ja oikeuslaitos tutkimuksen kohteena: lähestymistavan valinta

1. JOHDANTO

Kun pohditaan tuomioistuimia ja oikeuslaitosta tutkimuksen kohteena, voidaan erottaa monenlaisia lähestymistapoja, tutkimusintressejä, tutkimusperinteitä, tutkimusaineistoja sekä ideologisia ja teoreettisia lähtökoh-
tia ja näiden erilaisia yhdistelmiä.

Tuomioistuintutkimuksessa kuten muussakin tutkimuksessa voidaan erottaa erilaisia *lähestymistapoja* suhteessa tutkittavaan aineistoon. Tutki-
ja voi esimerkiksi etsiä aineistosta samankaltaisuuksia tai yhteneväisyyk-
siä. Tällöin tutkimuksen intressinä voi olla tutkimussuuntauksesta riippu-
en esimerkiksi säännönmukaisuuksien löytäminen, diskurssien tunnistami-
nen tai pohjan hakeminen koherenssille tulkinnalle. Toiseksi tutkija voi
etsiä tutkittavasta aineistosta eroavuuksia, anomaliaita ja ristiriitoja. Täl-

löin intressinä voi olla muun muassa järjestelmien kritiikki, niiden kehittäminen, käytäntöjen epäyhtenäisyyden paljastaminen tai pohjan hakeminen erilaisille vaihtoehdoille tulkinnoille. Tutkimuksilla voi olla ylipäänsä hyvin monenlaisia tiedonintressejä ja tarkoituksia. Yhteiskuntatieteissä on puhuttu muun muassa kartoittavista, selittävästä ja ennustavista tutkimuksista (ks. esim. Hirsjärvi, S. & Remes, P. & Sajavaara, P.: Tutki ja kirjoita. 11. p. Jyväskylä 2005, s. 129-130).

Tuomioistuimia voidaan lähestyä myös hyvin monenlaisista *tutkimusperinteistä* käsin. Lähtökohtana voi olla esimerkiksi oikeusteoria, oikeusdogmatiikka, oikeussosiologia, oikeusantropologia, oikeustaloustiede, oikeushistoria, oikeusvertailu, Critical Legal Studies, naisoikeus tai kasvatustiede sekä erilaiset monitieteiset lähestymistavat. Tutkimuksen taustalla voi olla myös erilaisia *teoreettisia lähtökohtia* kuten kriittinen oikeuspositivismi, vaihtoehtoinen lainoppi, sosiaalinen konstruktionismi, päätöksentekoteoria, peliteoria, konfliktiteoria, sekä lukuisat muut erilaiset ja eritasoiset yhteiskuntatieteelliset teoriat.

Tuomioistuintutkimuksessa voidaan käyttää myös hyvin monenlaisia *menetelmiä* kuten oikeusdogmatikalle ominaista hermeneuttista teksti-tulkintaa, erilaisia kvalitatiivisia ja kvantitatiivisia yhteiskuntatieteellisiä analyysejä sekä taloustieteellistä analyysia. Näiden analyysien pohjana voidaan käyttää monenlaisia *tutkimusaineistoja* kuten tilastoja, tuomioistuinten päätöksiä, lainvalmisteluasiakirjoja, kyselyitä, haastatteluita, havainnointia sekä erilaisia kulttuurituotteita kuten lehtikirjoituksia.

Mahdollisten lähestymistapojen moninaisuudesta huolimatta oikeuslaitoksesta ja sen toiminnasta Suomessa on käytettävissä vain suhteellisen vähän tutkimustietoa. Tietoa puuttuu itse tuomioistuinlaitoksen toiminnasta sekä laajemmin oikeuslaitoksesta, joka kattaa myös syyttäjien, asianajajien ja muiden oikeudenhoidon toimijoiden toiminnan samoin kuin kansalaisten suhteen oikeuslaitokseen.

2. SUOMALAINEN TUOMIOISTUINTUTKIMUS

Suomessa niin akateeminen tutkimustoiminta kuin sektoritutkimustoimintakin ovat lisääntyneet voimakkaasti etenkin 1980-luvulta lähtien. (Ks. Kangas, U.: Suomalainen oikeustiede 1900-2000, 1998 sekä Alvesalo, A. & Ervasti K.: Oikeus yhteiskunnassa, 2006). Niin oikeustieteessä kuin yhteiskuntatieteissäkin väitöskirjojen määrä on lisääntynyt erityisen voimakkaasti 1990-luvulla ja 2000-luvulla. Oikeustieteellisiä väitöskirjoja hyväksyttiin esimerkiksi vuosina 2000-2004 enemmän kuin edellisellä kymmenvuotiskaudella yhteensä. Samalla tutkimuksellisten lähestymistapojen kirjo on kasvanut. Tutkimuksia tehdään nykyisin hyvin monista erilaisista teoreettisista lähtökohdista ja monitieteisten tutkimusten määrä on lisääntynyt. Sama kehitys koskee osin myös tuomioistuintutkimusta ja oikeuslaitostutkimusta.

Oikeustieteen ydinalueena on usein pidetty *oikeusdogmaattista tutkimusta*, jonka tehtäväksi on nähty oikeussääntöjen tulkinta ja systematisointi. Tällainen tutkimus perustuu oikeuslähteiden käyttöön ja yhden keskeisen oikeuslähteen muodostavat tuomioistuinratkaisut. Varsinaista oikeuslaitokseen ja sen toimintaan keskittyvää tutkimusta tehdään kuitenkin etenkin prosessioikeuden piirissä.

Prosessioikeudellinen tutkimus on lisääntynyt runsaasti viimeisen kymmenen vuoden aikana. Aina 1980-luvulle asti vuosikymmenen aikana väitteli 2-3 ihmistä prosessioikeudesta. Viimeisen kymmenen vuoden aikana prosessioikeudellisia tai siihen liittyviä väitöskirjoja on hyväksytty lähemmäs 20 kappaletta. Suuri osa tutkimuksista on ollut suhteellisen käytännönläheisiä, mutta joukossa on myös joitain hyvin teoreettisiakin töitä.

Tyypillistä suomalaiselle prosessioikeudelle on se, että valtaosa erillis-tutkimuksista on nimenomaan väitöskirjoja. Usein perinteisen oikeustieteen edustajat eivät tee eroa alkuperäistutkimusten, oppikirjojen ja kommentaarien välillä, eikä se kaikissa tapauksissa ole mahdollistakaan. Monilla muilla tieteenaloilla alkuperäistutkimukset ja oppikirjat erotetaan vaikiintuneesti toisistaan. Voi kuitenkin sanoa, että melko suuri osa oikeus-

dogmaattisesta tuomioistuintutkimuksesta on keskittynyt oppikirjojen ja käytännönläheisten kommentaarien tuottamiseen. Sen sijaan erillistutkimuksia, joissa olisi kehitelty teoreettista viitekehystä ja käytetty kansainvälistä vertailua, on suhteellisen vähän. Ruotsissa on esimerkiksi tehty erillistutkimuksia mm. oikeudenkäyntien julkisuudesta, lautamiesjärjestelmästä ja monista muista aiheista. Ruotsissa prosessualistit ovat olleet myös oikeustieteen teorian kehittämisen ytimessä.

Viime vuosikymmeninä *oikeushistoriassa* on käytetty myös hyväksi tuomioistuinaineistoja ja tehty useita tuomioistuihin keskittyviä tutkimuksia. Esimerkiksi Pia Letto-Vanamo on useissa tutkimuksissaan käyttänyt hyväkseen 1500- ja 1600-luvun oikeudenkäyntiasiakirjoja, joiden avulla hän on tarkastellut oikeudenkäyttöä esimodernina aikana. (Esim. Letto-Vanamo, P: Käräjäyhteisön oikeus, 1998). Heikki Pihlajamäki puolestaan on tarkastellut todistusoikeuden muutosta 1800-luvulla oikeudenkäyntiasiakirjojen valossa (Pihlajamäki, H. Evidence, Crime and Legal profession, 1997). Jukka Kekkonen taas on käsitellyt valtiorikosoikeuksien tuomitsemiskäytäntöä käyttämällä hyväkseen valtiorikosoikeuden asiakirjoja (Kekkonen, J.: Laillisuuden haaksirikko, 1991). Edellä mainitut kaksi kirjoittajaa ovat myös kirjoittaneet hovioikeuksien historiateoksia. Kevät Nousiainen on taas tarkastellut modernin oikeuslaitoksen syntyä Suomessa lainsäädännön kehityksen ja lainvalmisteluasiakirjojen valossa (Nousiainen, K.: Prosessin herruus, 1993). Voisikin sanoa, että tuomioistuinaineistoilla ja tuomioistuintutkimuksella on ollut suhteellisen vahva asema suomalaisessa oikeushistoriassa.

Suomessa akateeminen *oikeussosiologinen* tutkimusperinne on suhteellisen heikko, eikä tuomioistuintutkimustakaan ole tehty kovin paljon. Alan pioneiritutkimuksena voidaan pitää Raimo Blomin väitöskirjaa "Luottamus oikeuslaitokseen" vuodelta 1970. Kyseessä oli laajoihin kansalaiskyselyihin perustuva kvantitatiivinen tutkimus, jossa selvitettiin ihmisten suhtautumista oikeuslaitokseen. Sittenkin oikeussosiologinen ja samalla myös oikeuslaitoksen empiirinen tutkimus on keskittynyt hyvin voimakkaasti Oikeuspoliittiseen tutkimuslaitokseen, jossa on tehty lukuisia

oikeuslaitosta koskevia tutkimuksia sekä käytetty runsaasti hyväksi empiirisiä tuomioistuinaineistoja kuten oikeudenkäyntiasiakirjoja, esitutkinta-asiakirjoja, kyselyitä ja haastatteluita (Ks. laitoksen julkaisusarja www.optula.fi). Laitoksessa on tutkittu empiirisesti mm. siviiliprosessia, rikosprosessia, esitutkintaa, hallintoprosessia, kansalaisten oikeusongelmia ja oikeuden saatavuutta sekä tuomarin uraa. Siviiliprosessia lukuun ottamatta tutkimukset ovat kuitenkin monilta osin olleet pistemäisiä ja laaja-alaisemmat empiiriset tutkimukset puuttuvat edelleen mm. rikos-, hallinto- ja hovioikeusprosessista. Myös Turun yliopistossa on ollut joitain alan tutkimuksia kuten tutkimus luottamuksesta oikeuslaitokseen. (Niskanen, H. & Ahonen, T. & Laitinen, A.: Suomalaisten luottamus tuomioistuimiin, 1999).

Viime aikoina etenkin naistutkimuksen piirissä on pyritty kehittämään sosiaaliseen konstruktionismiin perustuvaa diskurssianalyttista lähestymistapaa oikeudellisiin teksteihin. Samalla on pyritty tarkastelemaan myös tuomioistuinratkaisuja diskurssianalyysin näkökulmasta. Kyse on tällöin ollut monitieteisestä lähestymistavasta, jossa perinteisen oikeustieteen ja yhteiskuntatieteellisen lähestymistavan raja-aitoja on pyritty ylittämään (Ks. Niemi-Kiesiläinen, J. & Honkatukia, P. & Karma, H. & Ruuskanen, M.: Oikeuden tekstit diskursseina, 2006).

Oikeusantropologia on oikeussosiologiaa lähellä oleva tutkimusala. Suomessa sitä on harjoitettu suhteellisen vähän. Kevät Nousiaisen julkaisematon oikeushistorian lisensiaattityö (Nousinen, K.: Tuomio ja sovittelu, 1985) on pohjavireeltään oikeusantropologinen. Myös vuonna 2005 julkaistua Antu Soraisen kulttuuriantropologian väitöskirjaa naisten keskinäisestä haureudesta voidaan hyvin luonnehtia myös oikeusantropologiseksi ja oikeussosiologiseksi tutkimukseksi (Sorainen, A.: Rikoksia sattumalta, 2005). Soraisen tutkimus ei kuitenkaan ole varsinaisesti keskittynyt tuomioistuimiin. Laajempaa suosiota oikeusantropologinen lähestymistapa ei ole Suomessa saanut. Viime vuosina on kuitenkin ollut merkkejä siitä, että oikeusantropologinen tutkimus olisi lisääntymässä (Ks. esim. Oikeuslehti 1/2007).

Kasvatustieteen näkökulmasta oikeuslaitosta on lähestynyt väitöskirjassaan Vaula Haavisto (Haavisto, V.: Court Work in Transition, 2002). Tutkimus edustaa toimintatutkimusta. Haavisto videoi oikeudenkäyntejä ennen alioikeusuudistusta ja sen jälkeen sekä haastatteli oikeudenkäynnin toimijoita. Tarkastelun kohteena olivat alioikeuksien työtapojen muutos sekä kulttuurinen muutos. Tutkimusta voi pitää myös oikeussosiologisena. Muutoin kasvatustieteessä ei ole juuri tehty oikeuslaitostutkimusta.

Oikeustaloustieteellisiä tutkimuksia oikeuslaitoksen toiminnasta ei Suomessa ole tehty. Oikeustaloustieteellistä tutkimusta tehdään tällä hetkellä lähinnä Joensuun yliopistossa, mutta toistaiseksi analyysit tuomioistuinten toiminnasta vielä puuttuvat.

Taulukossa 1 on esitetty esimerkinomaisesti eri tutkimusten lähestymistapoja ja näkökulmia tuomioistuimiin ja oikeuslaitokseen.

Taulukko 1. Esimerkkejä tuomioistuin- ja oikeuslaitostutkimuksesta

Tutkija	Tutkimus	Tutkimuskohte	Tutkimusperinteet	Käytetyt aineistot	Lähestymistapa
Raimo Blom	Luottamus oikeuslaitokseen (1970)	Kansalaisten suhtautuminen oikeuslaitokseen	Kvantitatiivinen sosiologia	Kansalaisykselyt	Kvantitatiivinen analyysi
Tatu Leppänen	Riita-asian valmistelu todistusaineiston osalta (1998)	Sivillioikeudenkäynnin valmisteluvaihe	Prosessioikeus	Oikeuslähteet	Oikeusdogmatikka/tekstin tulkinta
Pia Letto-Vanamo	Suomalaisen asianajolaitoksen synty ja varhaiskehitys (1989)	Asianajolaitoksen historia	Oikeushistoria	Tuomioistuinaineistoja	Aineiston lähdekritiinen analyysi
Kevät Nousiainen	Prosessin herruus (1993)	Oikeudenkäytön modernisointuminen	Oikeushistoria, oikeusteoria, oikeussosiologia	Kirjallisuus, lainvalmisteluaineistot	Makrotason teoreettinen tarkastelu
Kaijus Ervasti	Käräjäoikeuksien sovintomenettely (2004)	Sovintomenettelyn toimivuus käytännössä	Oikeussosiologia, prosessioikeus	Tuomioistuinaineistoja, kyselyitä, haastatteluja	Kvantitatiivinen tarkastelu/diskurssi-analyysi
Laura Ervo	Oikeudenmukainen oikeudenkäynti (2004)	Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatteet	Prosessioikeus, oikeusteoria	Oikeuslähteet	Diskurssi-eettinen/teoreettinen tarkastelu
Vaula Haavisto	Court Work in Transition (2002)	Työtapojen ja kulttuurin muutos tuomioistuimissa	Kasvatustiede, kehittävä työn tutkimus	Havainnot oikeudenkäynneistä	Toimintatutkimus/osallistava havainnointi

Kokonaisuudessaan oikeuslaitosta ja tuomioistuimia on lähestytty hyvin monista teoriaperinteistä käsin. Yksittäisissä tutkimuksissa eri tutkimusperinteet myös sekoittuvat keskenään ja monitieteisyys lisääntyy. Taustalla on laajempi kehitys, jossa eri tieteenalojen tutkimusperinteet pluralisoituvat ja sekoittuvat, eikä yhteiskunta- ja ihmistieteissä ole nykyisin yhtenäisiä käsityksiä edes tutkimuksen teoreettisista tai metodisista lähtökohdista. Silti tuomioistuintutkimusta ei määrällisesti ole kovin paljon ainakaan joihinkin muihin länsieurooppalaisiin maihin verrattuna.

3. LÄHESTYMISTAVAN VALINTA

Erilaisia tapoja tutkia ja lähestyä tuomioistuimia on siis lukematon määrä. Kysymys siitä, mihin yliopistolliseen oppiaineeseen tai tutkimusperinteeseen jokin yksittäinen tutkimus kuuluu, ei itsessään ole kovin kiinnostava, vaan olennaisempaa on tutkimuksen kysymyksenasettelun mielekkyys. Vakiintunut tieteenalajaottelu sekä yliopistojen oppiainejaot ovatkin nähtävissä sosiaalisina konstruktioina, jotka perustuvat pikemminkin historialliseen kehitykseen, tiedepolitiikkaan ja tieteen sisäiseen työnjakoon kuin puhtaasti intellektuaalisiin syihin.

Keskeisiä lähtökohtia tutkimuksen tekemisessä ovat *tutkimusintressi* ja *tutkimusongelma*. Tutkijan on siis mietittävä, mikä on hänen tutkimuksensa tarkoitus ja mikä on tutkittava ongelma. Tutkimusongelma on usein suhteellisen abstrakti ja yleinen, jolloin se pitää operationalisoida osaongelmiksi tai tutkimuskysymyksiksi. Samalla tulee miettiä tutkimusstrategia eli pohtia tutkimuksen käytännön kysymykset ja laatia tutkimussuunnitelma. Käytännössä tutkimusaiheen ja -ongelman kehittelyn lähtökohtana on aiempi tieteellinen keskustelu ja kirjallisuus.

Tuomioistuintutkimuksessa samoin kuin kaikessa muussakin tutkimuksessa keskeisimmät tekijät tutkimusongelman ja lähestymistavan valinnassa ovat tutkimuksen *tieteellinen ja yhteiskunnallinen merkittävyys*. Muita tutkimusongelman valintaan vaikuttavia tekijöitä ovat mm. aiheen

tutkittavuus, informatiivisuus sekä tutkijan henkilökohtainen kiinnostus (Ks. esim. Uusitalo, Hannu: Tiede, tutkimus, tutkielma, 1991).

Perinteisesti on ajateltu, että yliopistoissa tehdään pääosin perustutkimusta, kun taas sektoritutkimuslaitoksissa painottuu enemmän soveltava tutkimus. Samalla akateemisessa tutkimuksessa painottuu etenkin tutkimuksen tieteellinen merkitys, kun taas sektori- tutkimuslaitoksissa korostuu etenkin tutkimuksen yhteiskunnallinen merkitys. Tällainen jako ei ole mitenkään yksiselitteinen vaan kysymys on lähinnä painotuseroista. Nykyaikana sektoritutkimuslaitokset tekevät hyvin paljon perustutkimusta ja yliopistoissa tehdään myös enenevässä määrin soveltavaa tutkimusta.

Viime kädessä tutkimuksen tieteellisen arvon määrittelee *tiedeyhteisö*. Ongelmana tietenkin on se, että tiedeyhteisö on nykyisin yhteiskunta- ja ihmistieteissä hyvin hajaantunut. Tällöin käsitykset oikeasta lähestymistavasta, teoreettisista ja metodologisista lähtökohdista sekä kysymyksenasetteluiden mielekkyydestä saattavat poiketa hyvinkin paljon eri tutkijoilla toisistaan. Tutkimuksen täytyy kuitenkin olla jossain tutkimuksellisessa perinteessä kiinni ja täyttää joitain yleisiä tieteellisen tutkimuksen ehtoja, jota se voitaisiin tunnistaa ylipäänsä tutkimukseksi. Samalla ollakseen relevanttia tutkimuksen pitäisi tuoda tutkimusperinteeseen myös jotain uutta, jolloin se joutuu usein rikkomaan aiemman tradition käytäntöjä.

Tiedeyhteisö on muuttuva sosiaalinen yhteisö, jossa tutkijat eri tutkimusperinteistä käsin kamppailevat vaikutusvallasta ja pyrkivät samassa yhteydessä määrittämään, millaista on hyvä tai oikea tutkimus. Sen vuoksi tutkimuksellisten valintojen ja lähestymistapojen painotukset ovat hyvin aika- ja kulttuurisidonnaisia kysymyksiä. Voimakkaana korostuksena nykyaikana on monitieteisyys. Käytännön tutkimustoiminnassa monitieteinen tutkija voi kuitenkin joutua monenlaisten ongelmien eteen. Monitieteinen tutkimus on hyvin vaativaa ja vaarana on se, että lopputulos ei lopulta tyydytä minkään tieteenalan edustajia. Esimerkiksi oikeussosiologiassa on ol-

lut erilaisia käsityksiä tutkimuksesta sekä monitieteisyyden mukanaan tuomista vaatimuksista.

Oikeustieteilijät ovat katsoneet, etteivät sosiologit ymmärrä tai kunnioita oikeuden sisältöä. Heidän mukaansa sosiologit horjuttavat oikeutta professionaalisenä toimintana. Nähdään, että yhteiskuntatieteilijät ovat keskittyneet epäviralliseen sosiaaliseen kontrolliin ohittaen virallisen kontrollin ja oikeusjärjestyksen yhteiskunnallisen merkityksen. Sosiologit taas ovat valittaneet, että oikeustieteilijöiden tarkastelut ”oikeudesta kontekstissa” tai ”Law and Society”-liikkeen innoittamat tutkimukset eivät ole kyllin sosiologisia.

Kokonaisuudessaan voi kuitenkin sanoa, että Suomessa tarvitaan lisää eri näkökulmista ja teoreettisista perinteistä lähtevää tutkimusta tuomioistuimista ja oikeuslaitoksesta. Vaikka tutkimusta on jo tehty monista eri näkökulmista, usein tutkimukset ovat olleet pistemäisiä ja pitkäjänteinen tutkimustraditio on ollut suhteellisen heikko. On tarpeen saada lisää niin teoreettisia kuin empiirisiäkin yhteiskuntatieteellisiä ja taloustieteellisiä analyyseja tuomioistuinten merkityksestä ja toiminnasta yhteiskunnassa. Lisäksi tarvitaan aiempaa enemmän oikeusdogmaattisia erillistutkimuksia sekä prosessioikeusteoreettista analyysia oikeuslaitoksesta. Ennen kaikkea tarvitaan runsaasti tieteenaloja ja oppiainerajoja ylittäviä monitieteisiä tutkimuksia. Samaan aikaan eri tieteenalojen ja oppiaineiden - mukaan lukien oikeustiede ja prosessioikeus - on avarruttava aikaisempaa enemmän muiden tieteenalojen suuntaan ja antauduttava monitieteiseen keskusteluun.

